

INFORMÁCIÓK

Az oktatásügyi kutatások helyzete és a fejlesztés feladatai

Bevezetés

Az MTA Pedagógiai Bizottság a művelődési és közoktatási miniszter tájékoztatására összefoglalta az oktatásügyi K+F tevékenységek helyzetét, a fejlesztés feladatait, valamint azok kormányzati felhasználhatóságának lehetőségeit.¹

Elemzésünkben abból indultunk ki, hogy a *Tudománypolitikai Bizottság (1980) az oktatásügyre vonatkozó kutatások tudományági felelősségét az illetékes tárca hatáskörébe utalta át.*

A politikai rendszerváltás az oktatásügy irányítását is új kihívások elé állította. A minisztériumi vezetés szakított az oktatáspolitikai és oktatásirányítási korábbi hazai modelljeivel, de az új stratégia még nem szerveződött funkcióképes egésszé.

A korábbi politikai rendszer tanügyi modellje számos olyan elemet tartalmazott, amelyek ma is használhatóak. Ezek a mozzanatok már a maguk korában is progresszívebbek, modernebbek voltak, mint a bennünket körülvevő országok többségének gyakorlata. *Totális oktatásügyi „rekonstrukcióra” tehát nincs szükség.*

A neveléstudomány hazai műhelyeiben már az elmúlt rendszer utolsó évtizedében felhalmozódott egy *európai mércével mérve is számottevő tudásanyag.* Gyakorlatba való átültetésére azonban az ideológiai befolyásolás miatt esetenként csak szűk keretek között kerülhetett sor (ilyenek voltak például a hetvenes és nyolcvanas évek iskolakísérletei). Ugyanakkor ez a szakmai kompetencia biztosította Magyarország számára a folyamatos összehasonlítási lehetőséget más országok iskolarendszereivel (pl. az IEA-vizsgálatok² révén), illetve lehetővé tette a kutatók, oktatásfejlesztők közötti állandó, nemzetközi szintű dialógust.

Ez a fajta empirikus alapozású, pozitívizmusra törekvő oktatáskutatás *nem tévesztendő össze* az elmúlt politikai korszak „hivatalos”, ideológiailag átszőtt, „átpolitizált”, az egyetemeken, főiskolákon tanított pedagógiájával. *Furcsa paradoxon, hogy a politikai rendszerváltás után az empirikus oktatáskutatások esetenként a vártnál csekélyebb együttműködési készségre találtak az új kormányzat részéről.* Sőt, nem egyszer volt tapasztalható, hogy – gyakorló pedagógusokat és kutatókat mesterségesen egymás ellen hangolva – a pedagógiai „gyakorlat” nevében söpörték le az asztalról a szaktudományosan megalapozott dokumentumokat. Holott valójában arra lenne szükség, hogy a döntéshozók kritikailag hasznosítsák a kutatások eredményeit. A problémaelemzés, döntésselőkészítés és a hatásvizsgálatok olyan gyakorlatára gondolunk itt, amely a nálunk fejlettebb országok oktatásirányítói számára már magától értetődő. A szakértőket nemcsak a hosszú távú prognózisok elkészítésével bízzák meg, hanem bevonják őket az *egészen konkrét döntésselőkészítő munkálatokba is.*

A régiókban zajló drámai társadalmi és politikai változások, melyek természetes módon elérik az iskola világát is, különösen nagy felelősséget rónak a neveléstudomány művelőire és a tudományterület fejlesztéséért felelős politikai vezetőkre. E tudományterületnek jelentős szerepe lehet abban, hogy az iskolák

¹ Ez az összefoglalás *Mádl Ferenc* miniszter úr személyes felkérésére készült, melyet az MTA Pedagógiai Bizottság 1992. április 26-án tartott ülésén (Oktatáskutató Intézet, Budapest) intézett a testület tagjaihoz.

² International Association for the Evaluation of Educational Achievement. Magyarország 1970 óta kilenc IEA vizsgálatban vett részt.

Információk

és az oktatási rendszer meg tudjanak felelni a modern parlamenti demokrácia és piacgazdaság kiépítésével járó társadalmi kihívásoknak. A *neveléstudományi kutatások nagy mértékben hozzájárulhatnak ahhoz, hogy kialakuljon az a szakmai, intellektuális és kulturális háttér, amelyre az új kihívásoknak való megfeleléshez az iskoláknak, a pedagógus szakmának és a rendszer irányítóinak egyaránt szüksége van.*

Külön is hangsúlyoznunk kell a tudományterület *nemzetközi kapcsolatai* fejlesztésének a fontosságát. A hazai neveléstudomány nemzetközi sztenderdeknek megfelelő fejlődése csak úgy képzelhető el, ha a tudományterület képviselői bekapcsolódhatnak a legfontosabb nemzetközi, elsősorban európai együttműködési programok, szervezetek munkájába, illetve ha az ebben való részvételük feltételei kiszámítható módon biztosítottak. Ez szükségessé teszi, hogy a tudományterületért felelős főhatóság végezze el a ma létező nemzetközi együttműködési programok és szervezetek munkájának értékelését, az együttműködés konkrét lehetőségeinek az elemzését.

Javaslat a kutatások tematikájára

a) *Oktatásgazdaságtani kutatásokra* – jelentőségüknek megfelelő mértékben – évtizedek óta nem került sor. A rendszerváltozás körülményei, az iskolaszervezet egészének és rész-elemeinek (iskolatípusok) folyamatban lévő változásai, a finanszírozás kialakulóban lévő többszintű módok *alapkutatásokat* igényelnek a lehetséges megoldási módok feltárására, és egy optimális hazai megvalósítás kidolgozására.

A *makro-modellek* hatáselemzésén kívül szükség van *finanszírozási alternatívák* megfogalmazására, valamint arra, hogy közgazdászok újragondolják az iskolák anyagi ellátottságának kérdéseit a piacgazdaság kiépülésével, a munkanélküliség növekedésével összefüggésben.

Az *ifjúsági munkanélküliség* társadalmi és gazdasági következményeivel akkor is szükséges foglalkozni, ha a középfokú iskolázás létszámkereteinek átalakulásával, az általános *képzés 16 éves korig* történő meghosszabbításával számolunk. Ezek a korosztályok nagy mértékben veszélyeztetetté válnak, ha sem az iskola, sem a szakképző intézmények nem tudják kellőképpen foglalkoztatni őket.

A Pedagógiai Bizottság az oktatásügyet érintő gazdasági kérdéseket a lehető legszélesebb kontextusban javasolja értelmezni. Ilyennek tekinthető még a fentiekén kívül például a közoktatás finanszírozása és az adózás, valamint a tanári fizetések és a pedagógusi munkaerőpiac összefüggéseinek elemzése.

b) *Az oktatásszociológiai kutatások* számának növelése szorosan kapcsolódik az előzőekhez. A politikai rendszerváltozás hatásai – pl. azáltal, hogy az *önkormányzatok* váltak az iskolák túlnyomó részének gazdái – közvetlenül is érintik az iskolákat. A most végbemenő hazai oktatásügyi változások rögzítésének elmulasztása – az irányítás vagy a társadalmi mobilitás változásaitól egészen az iskola életét „belülről” meghatározó körülmények feltárásáig – annyit jelent, mint lemondani a később már semmiképpen nem pótolható *helyzetfeltárásról*. Ehhez *most és a közeljövőben kívánatos empirikus* vizsgálatokat, méréseket végezni, mert a továbbjutás és a fejlesztés az alapok megbízható ismerete nélkül szinte lehetetlen.

A közoktatásban mind több a nem állami, de önkormányzathoz sem tartozó iskola. Létezésük körülményeit, feltételrendszerét rögzíteni kellene, a közoktatásban *felvállalt szerepüket* – e szerep betöltésének színvonalát, az állami iskolákkal kialakuló versenyhelyzetet stb. – pedig nemcsak megismerni, de elemezni is szükséges lenne. Ez a témakör elsősorban interdiszciplináris jelleggel közelíthető meg. A társadalomtudományi kutatásban elterjedt módszer a döntések, a választások elemzése. Érdekes lenne megvizsgálni *a szülők és/vagy a tanulók iskolaválasztásának motívumait*, az információhoz jutás mechanizmusát, továbbá az iskolaválasztás hatását az iskolaszervezet alakulására. De tanulságos lenne az is, ha az új egyházi és magán iskolákat a tantervek, tananyagok, az iskolai „életstílus” alternatívítása szempontjából elemezni, vizsgálni lehetne.

c) *A nevelépszichológiai és a szociálpszichológiai kutatásokat* indokolják azok a gondok, amelyek a *tanuló ifjúság*, különösen pedig a serdülőkorúak pszichológiai-mentális kultúrájának hiányosságaiiban gyökereznek, és mind szélesebb körben válnak ismertté.

Az iskolarendszer diszfunkcionális működése már a hetvenes évektől felerősítette a fiatalok iskolán kívüli szerveződését, *az iskolától mintegy független ifjúsági szubkultúrák kialakulását*, és zsugorodni kezdett az iskola-konform fiatalok aránya. A kialakult ifjúsági csoportok heterogén képet mutatnak. A fejlett kul-

Információk

turális háttérrel rendelkezők többnyire alternatív kultúrát – békemozgalom, környezetvédelem, vallási kisebbségek – preferálnak. Viszonylag nagy a családdal „szövetségre” lépő, a gazdasági-vállalkozói karriert előnyben részesítők aránya. De ugyanakkor sokan vannak az *iskolarendszeren kívültrekedő*, annak *értelmeletlenségét* hangoztató, *agresszív ifjúsági* kultúrákat követő csoportok.

E problémák vizsgálata és a megoldási javaslatok kidolgozása több irányból lehetséges. Kettőt emelünk ki közülük. A pszichológia felől, de interdiszciplináris alapon vizsgálható volna a pedagógus- és diák-identitás helyzete, a pedagógus értékkézise és ezek módosulása a rendszerváltozás következményeként. *Általános megközelítést kíván az iskolai „szabadság” koncepcionális és gyakorlati értelmezése.*

Szociológiai-szociálpszichológiai aspektusból szinte kínálkoznak az olyan témák, mint a munkabábelépés gyors változásban lévő feltételei, aminek mind szélsőségesebb pólusai a munkanélküliség és a tulajdonosság válás. Ilyennek tekinthető az *értelmiségi szerep megváltozása* is.

Mindkét megközelítés alkalmas arra is, hogy vizsgálja a pályaválasztó fiatalok életcéljait, terveit, pályorientációs modelljeik változásait. Továbbá, hogy közösségi és személyiségi válságkezelési stratégiákat dolgozzon ki pl. a szülők szociális deklasszálódásának feldolgozására, esetenként a tanulók iskolai szerepvállalásával összefüggésben.

d) A par excellence *pedagógiai kutatásokban*, elsősorban a közoktatás egészére vonatkozó, *átfogó témakörök* kutatásának támogatása látszik célszerűnek. Ide sorolhatók a tantervi szabályozás kérdései, a nemzeti alaptanterv és a helyi-iskolai programok egész problematikája, a tankönyvpiac megeremtésének, valamint a vizsgarendszer kiépítésének koncepcionális és metodikai kérdései (érettségi reform). *A rendszerszintű hatékonyságelemzés (mérés, értékelés)* támogatása, intézményeinek megerősítése is ide tartozó feladat. Új kihívás ezen a téren a *beruházások megtérülésének elemzése, kimutatása (accountability)*.

A pedagógiai kutatás és fejlesztés másik, támogatásra érdemes köre az *osztálytermek belső életének, a tanórai interakciók feltárása*, a tanítási és tanulási módszerek hatékonyságának elemzése. Nagyobb lélegzetű iskolakutatások vállalkozhatnának szocializációs folyamatok feltárására az iskolarendszer különböző szintjein, a speciális nevelési igények (*kisebbségek, fogyatékosok, veszélyeztetettek, deviánsok*), és kielégítésük lehetőségeinek feltárására.

e) Végül néhány egyéb kutatást is megemlítünk. Ilyenek a *nemzetközi összehasonlító és történeti vizsgálatok például az oktatáspolitikai nézetekről, az oktatási törvénykezéstről, az iskolai-pedagógiai közvéleménykutatások szerepéről, hasznáról*. A problémátörténeti elemzés és a komparatiztika a modern döntéshozókészítés legfontosabb módszerei.

Finanszírozás

„A drága oktatás lehet rossz, de a jó oktatás sohasem olcsó” – írja P.H.Coombs az oktatás világváltságáról írt könyvében (1968). Ugyanez érvényes az oktatásügyi kutatások finanszírozására is. Természetesen nem könnyű megtalálni az *arany középutat az indokolatlan pazarlás és az indokolatlan elvonások közt*. Egy azonban kétségtelen: minden sikeres újítás feltétele a *kutatás-fejlesztés*. És ha az oktatásügy megújítását célul tűzzük ki, akkor a *K+F tevékenységet is finanszírozni* kell. Valamilyen megoldás kidolgozása annál is sürgetőbb, mert a *társadalom igen jelentős emberi és anyagi erőforrásokat fordít az oktatási rendszer működtetésére*. Nem mindegy, hogy ezek az erőforrások milyen módon, milyen hatékonysággal hasznosulnak. A rendkívül összetett, több funkciójú modern oktatási rendszerekben kutatási eszközök igénybe vétele nélkül nem lehet *megfelelő visszajelzést* kapni az erőforrások felhasználásáról. Kutatás és fejlesztés nélkül nem lehetséges azoknak az újításoknak a bevezetése sem, melyek az erőforrások felhasználását hatékonyabbá tehetik. Logikus tehát, hogy a közoktatásra fordított kiadásoknak legalább egy csekély hányadát – más rendszerekhez hasonlóan – a kutatás és a fejlesztés finanszírozására fordítsák.

Az oktatásügyi kormányzatnak tehát ki kell dolgoznia K+F finanszírozás technikát, amelyek között helyet kaphatna a pályázatok kiírása konkrét kutatandó témákra („a *megrendelések piacositása*”) éppúgy, mint „*innovációs alapok*” létrehozása, ösztöndíjak meghirdetése, stb. A társadalom nevében a kormányzat elsősorban a kutatások finanszírozásán, a megfelelő *prioritások kijelölésén* keresztül tudja befolyásolni a

Információk

neveléstudományi kutatásokat, ezeken keresztül tudja elérni azt, hogy az itt felhasznált szellemi és anyagi erőforrások a társadalom számára releváns területekre koncentrálódjanak. A modern európai államokban a kutatási alapok eloszlásáról és a prioritások kijelöléséről a kormányzat kutatási és fejlesztési politikáját képviselni tudó, ugyanakkor jelentős önállósággal is rendelkező szakmai testületek döntenek. A tudományirányítás és struktúráinak a létrehozását a tudományterület fejlesztéséért átfogó felelőséggel tartozó szakértőnek közvetlenül támogatnia kell.

Szervezeti keretek

A kutatások szervezeti kereteit illetően a fejlett országokban négyféle modell alakult ki: (a) akadémiai, (b) egyetemi, (c) kormányzati, (d) alapítvány által támogatott kutatóműhelyek. Nálunk az elmúlt évtizedekben az *első három szervezeti formára találhatunk* példákat.

Manapság azonban mind a három modell mellett már kérdőjelek sorakoznak. Akadémiai kutatóhely létesítése a pedagógia esetében ma nem látszik reálisnak, az egyetemi kutatóbázisok finanszírozása problematikus, a kormányzat mellett működő intézetek számára pedig – a szükséges anyagi eszközök biztosítása mellett – a megrendelőnek kell szakmai függetlenséget biztosítani, hogy valós képet alkothasson az oktatásügy helyzetéről. Megfogalmazódtak jövőt illető elképzelések a *kormányzati fennhatóságú kutatóhelyek egyetemekre való telepítéséről*, egyfajta affiliációról. Miután ez nehezen képzelhető el a jelenlegi egyetemi belső struktúrák átgondolása nélkül (egy ilyen lehetséges megoldásként kínálkozik az angolszász „school of education”-típusú egyetemi intézetek létrehozása), a jelen pillanatban mégis a *kormányzati intézmények autonómiájának biztosítását* tartjuk kívánatosnak. Mindenképpen szükség van azonban az egyetemi és a kutatóintézeti szféra közötti együttműködés és munkamegosztás erősítésére. Bizottságunk szívesen foglalkozna behatóbban, mélyebben e problémakörrel, s adandó alkalommal állásfoglalásával segítené a kormányzati döntés megszületését.

Bármilyen szervezeti keretek között szerveződjének is azonban a neveléstudományi kutatások, szükség van arra, hogy egy, a kutatásokért általános felelősséget viselő *országos szintű testület* előre rögzített prioritások alapján és a szakmai nyilvánosság számára hozzáférhető módon hozzon döntést az intézményeknek illetve programoknak juttatott támogatásokról.

1993 június

MTA Pedagógiai Bizottság